

NAUJI ŠIUOLAIKINĖS BURŽUAZINĖS FILOSOFIJOS TYRINĖJIMAI

Viena VVU Filosofijos istorijos ir logikos katedros vykdomų tyrimų kryptį — šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritinė analizė. Svarų žodį tyrinėjant šiuolaikinę įvairialypę nemarksinę filosofiją taria šios katedros aspirantai, kurių darbai vis dažniau pateikiami mokslinės visuomenės teisumui.

1984 m. vasario 21 d. LTSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto specializuotoje regioninėje filosofijos mokslų daktaro laipsnių teikimo taryboje kandidatine disertacija „Gnoseologinės problemos Dž. Santajanos filosofijoje“ apgynė *Liutauras Degėsys*. Disertacijos mokslinis vadovas — prof. B. Genzelis, oficialieji oponentai — prof. N. Julina ir doc. B. Kuzmickas.

Disertaciją sudaro du skyriai ir išvados. Pirmiausia analizuojamas Dž. Santajanos filosofijos gnoseologinės ištakos. Autorius aptaria JAV „realistinės filosofijos“ išsivystymą, jos sociokultūrinį bei teorinį kontekstą. Bendriausiu požiūriu realizmą galima apibūdinti kaip mėginimą racionalizuoti sveiko proto tikėjimą objektyvaus pasaulio egzistavimu. Kritinio realizmo raidoje iš pat pradžių, kaip aiškina disertantas, išryškėjo opozicija idealizmui: ši srovė formavosi siekdama papildyti subjektyviajam idealizmui būdingo „subjektyvizmo“ bei „gnoseologizmo“ neorealistinę kritiką ir formuluodama savo gnoseologinius principus — „tiesioginių patyrimo duomenų“ teoriją. Ypačingą dėmesio, autoriaus nuomone, nusipelnė kritinio realizmo priešingumas vokiečių klasikinei filosofijai, mistifikavusiai istorijos ir pažinimo procesą. Kartu kritiniai realistai perėmė iš idealistinės filosofijos pažinimo ir daikto priešstatymą, kuris ypač ryškus Dž. Santajanos „gyvūniško tikėjimo“ ir intuityvaus pažinimo koncepcijoje. Tyrimas leido atsekti ir kritinio realizmo ryšį su pragmatizmu: ir vieni, ir kiti „duomenis“ aiškina ne kaip reduplikacijas, o kaip simbolius, reiškinių ryšių funkcijas.

Dž. Santajanai taip pat buvęs svetimas tiek subjektyvus idealistinis G. Fichtės subjekto-objekto tapatinimas, tiek racionalus hėgeliškas mąstymo ir būties tapatumo teigimas, tiek žmogaus psichikos ontologizacija. Šie požiūriai neatitiko, kaip teigia disertantas, materialistinių Dž. Santajanos aspiracijų. Prieštaringas buvęs F. Selingo ir

Dž. Santajanos ryšys. L. Degėsys atseka pastarojo filosofijoje „realistinę“ absoliutaus idealizmo interpretaciją, kurioje, autoriaus nuomone, pastebima R. Locės „empirinės metafizikos“ įtaka. Disertantas tiria ir Dž. Santajanos ryšius su Č. Pirso „abejotimo-tikėjimo“ doktrina, V. Džeimso radikalioju empirizmu, E. Holto „neutralioju monizmu“, Dž. Diujo instrumentalizmu: savo pažiūras vystęs kaip opoziciją šioms koncepcijoms, Dž. Santajana vis dėlto, tyrėjo nuomone, neišvengė jų įtakos.

Antrame disertacijos skyriuje rekonstruojamas amerikiečių mąstytojo filosofijos turinys. Dž. Santajana pažinimo galimybės ir pagrįstumo problemą sprendžias remdamasis skepticizmo principu, kurio turinys sutampas su kompleksine — fenomenologine, logine ir gnoseologine — redukcija, kurios funkcija — panaikinti tikėjimo balastą („gyvūnišką nuostatą“) pažinime. Dž. Santajanos manymu, skeptinė redukcija atskleidžianti „grynus“ objektus, praradusius egzistavimo momentiskumą, likusius grynomis nominalinėmis reikšmėmis. Tik toks kelias, pasak amerikiečių mąstytojo, garantuojas tiesos pažinimą. Disertantas Dž. Santajanos filosofijoje ypač išskiria „esmės“ kategoriją: esmės, JAV filosofo požiūriu, neegzistuoja nei fiziškai, nei dvasiškai, jos esančios neutralios ir tik šitaip galinčios realizuoti metodologinę sistemos suvienijimo funkciją. Autorius aptaria, kaip šios prielaidos veikia konkretesnių gnoseologijos klausimų sprendimą. Tyrimas leido padaryti išvadą, kad Dž. Santajanos mėginimas apeiti pagrindinį filosofijos klausimą, pažintinio santykio „neutralumas“ jo filosofijoje, realybės sudvejinimas į esmę ir egzistavimą, o pažinimo — į „gyvūnišką tikėjimą“ ir esmių intuiciją neišvengiamai sąlygojo, disertanto žodžiais tariant, „dualistines formuluotes ir idealistinius pažinimo problemų sprendimus“.

Oficialioji oponentė prof. N. Julina, teigiamai įvertinusi disertaciją, pažymėjo, kad Dž. Santajanos kūrinių studija — nelengvas, ne tik kruopštumo, bet ir gilios įžvalgos reikalaujantis darbas. Literatūriška, mistifikuota jo daugiatomių studijų forma atgrasanti ne vieną prie griežtų loginių formuluočių pripratęs skaitytoją. Įveikti šį rifa L. Degėsiui padėjęs galbūt paties disertanto poetinis pasaulio matymas.

* * *

1986 m. vasario mėn. 18 d. VVU specializuotoje filosofijos mokslų kandidato laipsnių teikimo taryboje apgintos dar dvi disertacijos: *Jūratės Baranovos (Patkauskaitės) „Pragmatistinė V. Džeimso tiesos koncepcija“* (mokslinis vadovas — prof. R. Plečkaitis, oficialieji oponentai — prof. I. Zakšas ir filios. m. kand. T. Sodeika) ir *Arvydo Juozaičio „Subjektyvioji realybė ir istorinis subjektas V. Diltėjaus filosofijoje“* (mokslinis vadovas — prof. B. Genzelis, oficialieji oponentai — filios. m. dr. B. Kuzmickas ir doc. A. Šliogeris).

Pragmatizmas — specifinė Amerikos filosofijos srovė, išsiskirianti ryškiu socialiniu-politiniu sąlygotumu. Kita vertus, pragmatizmo pradininko Č. Pirsso darbai buvo tokie turtingi naujų idėjų, kad pragmatinė mak-sima rado atgarsį daugelyje šiuolaikinės buržuazinės filosofijos sistemų. Visa tai lemia pragmatizmo marksistinės analizės aktualumą. J. Baranova dėmesį sutelkė į populiariausio pragmatisto V. Džeimso filosofijos probleminį mazgą — tiesos sampratą. Pasak disertantės, šios koncepcijos analizė gali padėti eksplikuoti visos jo filosofijos turinį. Pažymėtina tai, kad tyrinėtoja rėmėsi naujaisiu V. Džeimso darbų leidimu, skrupulingai parengtu pagal šio filosofo rankraščius.

Disertacija susideda iš įvado, dviejų skyrių ir išvadų. Darbe derinamas istoris-genetinis ir teorinis-struktūrinis tyrimo metodai. Tai leido disertantei apibendrinti gausią empirinę medžiagą, liečiančią socialines, kultūrinės džeimsiškojo pragmatizmo susiformavimo ir didžiulio jo populiarumo aplinkybes bei atsekti teorines šios filosofijos ištakas. Pastarosios pagrįstai siejamos su Kembridžo mokslininkų diskusijomis „Metafiziniame klube“. Kaip tik čia, disertantės manymu, V. Džeimsas tapo sekėju anglų empirizmo (kurio pagrindu vėliau formulavo savąją „radikalaus empirizmo“ doktriną) ir susipažino su Č. Pirsso pragmatizmo principu. Disertantė pabrėžia, kad pragmatizmo genezės šaltiniai dažnai nepelnytai apribojami to meto Amerikai būdingu neaukštu teorinės veiklos lygiu ir praktine šios visuomenės orientacija. V. Džeimso pragmatizmą įkvėpęs filosofinių problemų kontekstas: anglų empirizmas tapęs jam negatyvaus požiūrio į racionalizmą šaltiniu. Klasikinio empirizmo orientacija į juslinius duo-

menis, kaip galutinę tiesos instanciją, psichologo V. Džeimso filosofijoje, disertantės teigimu, transformavosi į subjektyvesnę — emocijų individo reakcijų — kriterijų. Tokia pozicija suartinusi jį su Š. Renuvjes voliuntarizmu ir A. Bergsono „gyvenimo filosofija“. Autorė padarė išvadą, kad V. Džeimso tiesos koncepcija turi būti vertinama kaip tuo metu Europoje klestėjusio antiintelektualizmo tęsiniau JAV filosofijoje. Esminius poslinkius pastarojoje visuomet sąlygojo vėjai, pučiantys iš Vakarų Europos bei Didžiosios Britanijos. Daugeliu atvejų filosofinės mokyklos, jau merdinius šiuose kraštuose, perkeltos į amerikietišką dirvą, įgydavo „antrąjį kvėpavimą“, susiformuodavo nauji jų pavidalai, atspindintys specifinius tos visuomenės gyvenimo būdo ir mąstysenos ypatumus. Tačiau disertantės istorinis tyrimas grindžia mintį, kad V. Džeimsas savo filosofiją kūrė paraleliai ir pradžioje visai nepriklausomai nuo tuo pat metu kūręsio A. Bergsono. V. Džeimso antiintelektualizmo šaltinis — psichologinės studijos.

Antrame disertacijos skyriuje autorė išskiria V. Džeimso voliuntaristinę ir empiristinę tiesos sampratą, iš kurių pirmąją tyrinėtojai paprastai apeina. Voliuntaristinėje tiesos versijoje filosofas tapatiną tiesą su įsitikinimu, galinčiu padėti subjektui įveikti pasaulio iracionalumą. Tikėjimas indeterminizmu žadinąs individo laisvą valią ir atpalaiduojąs veiklai reikalingą energiją. Disertantės vertinimu, šioje koncepcijoje supainiotos tikėjimo ir hipotezės, įsitikinimo ir valios sąvokos, mąstymo, kaip proceso, ir formalus mąstymo sampratos. Tai sąlygoja vidinį koncepcijos prieštarumą ir, kaip teigia J. Baranova, leidžia traktuoti ją greičiau kaip V. Džeimso moralisto, o ne filosofo išraišką.

Vėlesnėje kūryboje V. Džeimsas, veikiamas Dž. Diujo instrumentalizmo ir F. Silerio humanizmo, išvystęs klasikinę pragmatistinę tiesos sampratą. Pastarosios kartinė prielaida — psichologinė „sąmonės srauto“ idėja, transformuota už radikalus empirizmo gnoseologiją: realybė už patyrimo ribų nepažini. Tuomet tiesos kriterijumi tapęs ne jos adekvatumas išorinei realybei, o atitikimas savajai paskirčiai — vesti į praktiškai naudingus sekmenis. Kaip nurodo disertantė, V. Džeimso gnoseologijos agnosticizmas sąlygojo jų naudingumo prilyginimą tiesos kriterijui.

Marksistinė metodologija grįstas tyrimas leido autorei padaryti išvadą, kad V. Džeimsas sukūrė paradoksalią tiesos sampratą, kuri neturi gnoseologinio aspekto. „Praktiniai sekmenys“, šio filosofo požiūriu, neaprašą objektyvios realybės, liekančios už „sąmonės srauto“ ribų. Taigi pragmatistinis tiesos kriterijus sąlygojas jo gnoseologijos agnosticizmą bei solipsizmą ir dėl to negalys būti laikomas marksistinio tiesos kriterijaus alternatyva.

Oficialieji oponentai teigiamai vertino J. Baranovos darbą, skatino disertantę tęsti pragmatizmo idėjų atgarsių naujausiuose buržuazinių filosofų darbuose tyrimą. Tolesnėms pasirinktos temos studijoms pritarė ir fil. m. dr. M. Šubas, disertaciją apibūdinęs kaip neeilinį, originalų tyrinėjimą ir kalbėjęs apie pragmatizmo idėjų panaudojimą pastaraisiais dešimtmečiais atsiradusioje vakarietiškoje technikos mokslų metodologijoje.

* * *

Paskutiniu metu išaugo dėmesys humanitarinių mokslų metodologijos problemoms, taip pat hermeneutinei filosofijai. Matyt, tai paskatino VVU Filosofijos istorijos ir logikos katedros aspirantą A. Juozaitį imtis vieno iš šiuolaikinės hermeneutikos pradininkų V. Diltėjaus filosofijos tyrimo. Aspirantūrai pasibaigus, katedra rekomendavo ginti disertaciją.

Disertacijos struktūra (du skyriai) atitinka svarbiausius V. Diltėjaus kūrybos periodus. A. Juozaitis parodo, kad ankstyvasis (psichologinis) ir vėlyvasis (hermeneutinis) mąstytojo kūrybos etapai sudaro vieningą, logiškai nuoseklų humanitarinių mokslų metodologijos savitos koncepcijos plėtojimo procesą. Disertanto nuomone, filosofinių V. Diltėjaus nuostatų savitumas kilo iš dviejų pagrindinių šaltinių: a) iš poreikio atskleisti humanitarinių mokslų srityje naują metodą dvasiniams fenomenams pažinti; šio metodo esmė turėjusi glūdėti antisicentistinėje žmogaus patyrimo traktuotėje; b) iš mąstytojo artimumo F. Šlėjermacherio filosofijai (kuriai pagrindinis objektas esanti vidinė žmogaus esmė), L. fon Rankės istoriosofijai ir I. Droizeno filosofinei teorijai (kurios esmė V. Diltėjus laikęs idėją apie tiesioginį išiskverbimą į istorinę praeitį).

A. Juozaitis vokiečių mąstytojo teorijoje išskyrė du garsiosios formulės „gyvenimo

supratimas iš jo paties“ konstravimo būdus. Pirmu atveju tai tiesioginė vidinio patyrimo pagava, kurios analizė remiasi kardinalia V. Diltėjaus „fenomenalumo teze“ arba prielaida, kad „gyvenimas“ atsiskleidžia tik kaip subjektyvus žmogaus išgyvenimas. Pastaroji kategorija išreiškusi psichinių procesų savaiminį akivaizdumą subjektui, o šių procesų turinio aspektą (minties konkretumą, jausmo intensyvumą, valios kryptingumą ir kt.) vokiečių mąstytojas talpines „supratimo“ kategorijoje. Tokios prielaidos grindusios V. Diltėjaus humanitarinių mokslų metodo sampratą, realizuotą jo „aprašomosios psichologijos“ koncepcijoje.

A. Juozaitis pažymi, kad V. Diltėjaus požiūris į žmogiškojo išgyvenimo fenomeną buvo perspektyvus, nes aktualizavo pastarąjį kaip filosofinę problemą ir šitaip mėgino užpildyti racionalistinio mąstymo, užtušuojančio žmogaus individualumą, spragas. Tačiau, pabrėžia disertantas, iracionalistiniame mąstytojo posūkyje neišvengiamai glūdėjo prieštaravimas: mokslinio tyrimo logika pagal pačią savo prigimtį negali apsieiti be konstruojančio elemento.

Tyrimas parodė, kad I. Droizeno iškelta individualių supratimo aktų intersubjektyvumo problema paskatino vokiečių mąstytoją minėtą formulę interpretuoti kitaip: kaip visuomeninio istorinio žmonijos kultūros patyrimo įtrauką į konkretaus žmogaus mąstymo horizontą. Pastaroji interpretacija remiasi prielaida, kad „gyvenimas“ tampa objektyvia žmogaus dvasios saviraiška kultūros ir istorijos kontekstuose. Ryšium su tuo V. Diltėjus sprendžias kultūros pasaulio interpretacijos problemą. Kaip tik kultūros objektų interpretacija (per įeitį į kultūrinę tradicijas), iš esmės — hermeneutinė refleksija, garantuojanti „gyvenimo“ supratimą ir kartu pakylėjanti subjektyvumą į intersubjektyvumo lygmenį.

Metodologinė garsiojo „gyvenimo“ filosofo pažiūrų analizė leido disertantui padaryti išvadą, kad V. Diltėjaus siūlomas subjektyvios realybės aprašymo būdas negali pakeisti mokslinio pažinimo racionalios formalizacijos, teorinio socialinės tikrovės įvaldymo.

Oficialieji oponentai pažymėjo loginį disertanto analizės nuoseklumą, faktografinės medžiagos pateikimo kryptingumą, probleminę darbo įtampą, kuri padėjo išvengti ekstensyvios tyrimo plėtotės. Doc. A. Šliogerio nuomone, darbas atveria plačius tolesnių tyrimų horizontus. Prof. R. Pavilio-